

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

**CUMHURİYET
TARİHİ
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Yıl 3 . Sayı 6. Güz 2007

Mustafa Kemal Atatürk'e Göre Musul Sorunu

Serdar SAKİN

Erciyes Üniversitesi

SAKİN, Serdar, Mustafa Kemal Atatürk'e Göre Musul Sorunu. *CTAD* Yıl 3, Sayı 6 (Güz 2007), 117-134.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle beraber Mustafa Kemal, yeni bir sınır düşünmüştür. Bu sınır Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihte Türk ordularının fiilen hâkim bulunduğu yerleri esas almıştır. Musul'u bu sınırlar içerisinde kabul etmiş, Millî Mücadele'nin başından Lozan Konferansı sonrasına kadar bunu daima vurgulamıştır. Fakat 11 yıldan beri savaştan Türk milletinin barışa olan ihtiyacının daha fazla olduğuna kanaat getirerek, Musul'un İngiltere kontrolüne geçmesine mani olamamıştır. Bu kararı vermesinde etken olan bir diğer husus da Türkiye'nin uluslar arası platformdaki yalnızlığı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Musul, Türkiye, Misâk-ı Millî, Mondros Mütarekesi

SAKİN, Serdar, Mosul Question Regarding Mustafa Kemal Atatürk. *CTAD* Year 3, Number 6 (Fall 2007), 117-134.

Mustafa Kemal thought a new frontier when World War I has ended. This frontier included the area which controlled under Turkish army on the date of Moudros Armistice. He adopted Mosul in this frontier and emphasized this from the beginning of National Struggle to Lausanne Conference afterwards. But Turks fought for 11 years and so Mustafa Kemal convinced that peace is more necessity. Because of this he avoid to recapture Mosul. Also Turkey was alone in the international platform. This was the other point of Mustafa Kemal's decision on Mosul.

Keywords: Mustafa Kemal, Mosul, Turkey, National Pact, Moudros Armistice.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte mağlup devletlerle antlaşmalar imzalanmaya başlanmıştır. Bu suretle Osmanlı Devleti de İtilâf Devletlerinin lideri İngilizler ile ateşkes görüşmelerine başlamayı kararlaştırmıştır. Bu hususta Altıncı Ordu'nun elinde esir olan İngiliz Kumandanı General Townshend'in

görüşmelerde aracı olması hükümetçe münasip görülmüş ve Townshend serbest bırakılarak İzmir üzerinden Mondros'taki İngiliz filosuna gönderilmiştir. Bu vaziyetten haberdar olan İngiliz hükümeti ateşkesten evvel Gayyare'deki petrol kuyularını ve Musul şehrini ele geçirmek için Irak'taki İngiliz ordusu kumandanına taarruz emrini vermiştir. Bu emir doğrultusunda İngiliz Hava Kuvvetleri uçakları Altıncı Ordu'ya attığı beyannâmeler ile bu durumu bildirmeye ve ordunun metanetini ve maneviyatını sarsmak için uğraşmaya başlamıştır. Bu olay karşısında Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Gayyare petrol kuyularında ikinci bir müdafaa mevzii hazırlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya da şifreli bir telgraf çekerek Halep'te mukavemet edilmesini ve bu mukavemet için kendisine yardım edebileceğini bildirmiştir. Bu şekilde Mustafa Kemal'in Halep'i ve kendisinin de Musul'u tutarak ateşkesin bu vaziyette yapılmasını temin etmek gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal ise verdiği cevapta bu teklifi onayladığını ve Ali İhsan Paşa'nın yaptığı yardıma teşekkür eylediğini ifade etmiştir.

Ali İhsan Paşa'nın Mustafa Kemal ile yazışarak ortaya koyduğu bu fikir, Musul'un Türkiye'de kalması için atılan ilk adım olmuştur.¹

Fakat arzulanan olmamış ve Türk milleti 30 Ekim 1918 tarihinde imza olunan Mondros Ateşkes Antlaşması ile silahını elinden bırakmıştır.² Ateşkesi fırsat bilen İngilizler, Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'yı aldatarak Musul'u işgal etmişlerdir. Zira ateşkes imzalandığında Türk ordusu Musul'da, İngilizler güneyde bulunmaktadırlar. Ateşkes antlaşmasında doğrudan Musul'u işgal edebileceklerine dair bir hüküm olmadığı için İngilizlerin bu hareketi ile ateşkes maddelerinin uygulanması arasında bir çelişki meydana gelmiştir.³ Bu çelişki, uluslar arası meselelerde sadece haklı olmanın yetmediği gerçeğinden hareketle Türkiye lehine bir etki yapmamış ve Musul İngilizlerin kontrolüne geçmiştir.

Böylece İngilizler, Irak'ta hedeflerini elde etmişlerdir. Mustafa Kemal'e göre "bundan sonra İngilizlerin daha ileriye istila emeliyle ilerlemeleri için siyasi, iktisadi ve askerî sebepler yoktur. Fakat İngilizler ilerlemeye kalkar ve bunda da başarılı olurlarsa bu cephede Türkiye'nin, beklemekten çaresi kalmayacaktır."⁴ Ancak buradaki *beklemek* kelimesi ile Mustafa Kemal, esasında Musul'un sadece

¹ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Cilt IV, Nehir Yayınları, İstanbul, 1991, s. 296-297.

² *Atatürk'ün Söyler ve Demeceleri*, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 12.

³ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*, Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 29.

⁴ Sükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Değerleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 143.

kayıplar arasında kaldığını ve bekleyerek geçecek zaman sürecinde tekrar bu kaybın giderilebileceğini anlatmak istemiştir. Nitekim sonraki ifade ve faaliyetleri bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bununla birlikte Mustafa Kemal'in beklemek hususundaki hareketi, Musul konusunda taktiksel ricat anlayışının uygulandığını göstermiştir.⁵

Millî Mücadele tarihi ile ilgili eserlerde Musul Sorunu çokça ele alınmasına karşın Mustafa Kemal'in bu soruna bakışı müstakil olarak incelenmemiş ve sistematik ve kronolojik olarak ele alınmamıştır. Burada Mustafa Kemal'in Millî Mücadele yıllarında, Lozan Antlaşması öncesinde ve sonrasında Musul Sorunu'na bakışı irdelenerek, bu dönemde Musul sorunu sebebiyle Türkiye'nin karşısına çıkan problemler ve bu problemler karşısında Mustafa Kemal'in tutumları analiz edilmektedir.

Mustafa Kemal'in Millî Mücadele Yıllarında Musul Konusuna Bakışı

Mustafa Kemal, Millî Mücadele yıllarında, beyanat ve ifadelerinde Musul'u tekrar Türkiye'ye katacağı düşüncesini taşımıştır. *Tanın* gazetesi özel muhabiri Mösyö François Pesalti'ye verdiği demeç bunu açıkça ortaya koymuştur. Nitekim Pesalti, telgraf vasıtası ile Mustafa Kemal'e birkaç soru sorarak ayrıntılı cevap verilmesini minnettarlıkla arz etmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in Musul vilâyeti hakkındaki görüşlerini öğrenmek istemiştir.⁶ Buna Mustafa Kemal, 22 Ekim 1919 tarihi itibarıyla Amasya'dan cevap vermiştir. Cevabında Musul vilâyetinin, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Ateşkes sırasındaki sınırlar dâhilinde kalan ve her noktası İslâm çoğunluğuyla meskûn olan bir il olduğunu ve Osmanlı camiasından hiçbir sebeple ayrılamayacağını belirtmiştir.⁷ Yine Mustafa Kemal, 28 Aralık 1919'da Ankara'ya gelişinin ertesi günü büyük bir heyet halinde Ziraat Mektebi'nde kendisini ziyaret edenlere hitabında, Birinci Dünya Savaşı'nın, devleti bir takım fedakârlık yapmaya mecbur bıraktığını, buna nazaran devlet için millî yeni bir hudut kabul ettüklerini belirtmiştir. Ateşkes imzalandığı gün orduların fiilen bu hatta hâkim bulunduğunu ifade ile sınırların İskenderun körfezi güneyinden Antakya'dan, Halep ile Katma istasyonu arasında Cerablus köprüsü güneyinde Fırat nehrine kavuştuğunu, oradan Deyr-i

⁵ Mustafa Türkez, "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938)", *Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, Uluslar Arası Konferans, 22-23 Ekim 1998, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 131.

⁶ *Genel Kurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi [ATASE, Ankara]*, K[lasör]. 15, G[ömlük]. 38, B[ölge] 38/1.

⁷ ATASE K.15, G. 38, B. 38/2.

Zor'a indiğini, daha sonra doğuya uzanarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi ihtiva ettiğini bildirmiştir⁸. Ardından bu sınırların "hudud-ı milli" olduğunu belirtmiştir.⁹

1 Mayıs 1920 tarihli konuşmasında da Mustafa Kemal, Türk milletini teşkil eden Müslüman ögeler hakkında "Burada maksut olan ve yüce Meclisinizi oluşturan kişiler yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep İslâm unsurlarıdır, samimî bir topluluktur" ifadelerini kullanmıştır. Ardından Musul ve Kerkük'ün milli sınırlar dâhilinde olduğunu belirterek Kerkük'ün kuzeyinde Türk ve Kürt'ün birlikte yaşadığını ifade etmiş, fakat onları ayırmadığını binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla uğraştığı milletin bir unsurdan ibaret olmadığını eklemiştir. Daha sonra bu bütünü teşkil eden her bir İslâm unsurunu, kardeşi ve ortak menfaatlere sahip varandaşı olarak kabul ettiğini söylemiştir.¹⁰ Şu sözleri de konuyu tamamlamıştır. "Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş varandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış adlandırmalar, birkaç düşman aleti mürteci, beyinsizden başka hiçbir millet ferdi üzerinde üzüntüden başka bir tesir yapmamıştır. Çünkü bu millet fertleri de umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka ve hukuka sahip bulunuyorlar. Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı, Makedonyalı vs. hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır."¹¹ Bunları söylerken Mustafa Kemal, günümüzde "üst kimlik" olarak nitelendirilen kavramın başlangıcını oluşturmuştur. Atıfta bulunulan bu ifadeler, bugünden de yorumlanmak istense, Osmanlı'nın 19.yüzylında milliyetçiliğin ulus-devletin kurucu ideolojisi olduğu da bilinirse, "ayrılıkçı milliyetçilik" meselesine Mustafa Kemal'in bakışına işaret etmesi bakımından mühimdir.

Musul'u her platformda savunan Mustafa Kemal, bu vilâyetin bir oldu-bitti şeklinde elden çıkması karşısında da sessiz kalmamıştır. Hatta bölgede İngiliz işgaline karşı yükselen muhalefet ile temas yolları aramıştır. Onu böyle bir siyasete sevk eden tek sebep ise Irak'ta İngiliz işgali ile birlikte yükselen muhalefetin, ateşkesin üzerinden bir yıl bile geçmeden patlama noktasına

⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, s. 12. Ayrıca bkz. *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, Cilt I, s. 35-36.

⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, s. 75.

¹⁰ *age.*, s. 74-75.

¹¹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 206.

ulaşması olmuştur. Çünkü İngilizler, Musul'daki Osmanlı idaresini değiştirememiş, fakar bölgeyi denetimleri altında tutabilecek sivil bir komiserlik vücuda getirmişlerdir. Bütün gücü elinde toplayan ve son derece merkezîyetçi bir yapıya sahip olan işgal sisteminin, bölgenin sakinlerini tedirgin ve hatta isyana varan hareketler içerisine girmelerini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Tarihte 1920 ayaklanması olarak bilinen bu hadise, bölgedeki aşiretlerin, Şii çevrelerin ve çoğu Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subayların birlikte oluşturdukları güçlü bir tavrı alıştır. İşte Mustafa Kemal, bu gelişmeleri yakından takip etmiş, bölgedeki mülliyetçilerle aşiretler ve onların içinde de önemli yere sahip bulunan Şeyh Acemi Sadun vasıtasıyla devamlı temas hâlinde olmuştur. Bundan dolayıdır ki, İngilizler, Mustafa Kemal'i büyük bir tehlike olarak görmüş ve "bizim için en büyük tehlike Kemalistlerle Mezopotamya aşırılarının bir araya gelmesidir" diyerek 1920 ayaklanmasındaki Türk desteğini engellemeye çalışmışlardır.¹²

17 Ocak 1921 tarihinde *United Telegraph* muhabiri, Mustafa Kemal ile bir röportaj yapmıştır. Bu röportajında muhabirin "Türk milliyetçilerinin bir taraftan Amerika ve diğer taraftan İngiltere hakkındaki fikirleri nedir?" sorusuna Mustafa Kemal, "Türkiye halkı Amerika'yı hayırhah ve insaniyetperver ve müdafî-i hürriyet vasıflarıyla tanır. Memleketimiz dâhilinde deruhte ettiğimiz medenî ve umranperverane mesaide Amerika menabiünden azamî surette istifade etmeyi temenni ederiz. İngiltere'ye gelince milletimiz bu devletin emperyalist ve sömürgeci emellerini yadırgamıştır"¹³ ifadeleriyle Amerika'nın o andaki durumu itibarıyla daha dostane olduğunu, İngiltere'nin ise gerek Musul Sorunu gerekse diğer meselelerdeki tavrını da düşünerek diğer emperyalist ve sömürgeci emellerinden duyduğu endişeyi dile getirmiştir. Aslında bu sözlerle Atatürk, İngiltere'ye karşı Amerika'yı kendi tarafına çekme siyaseti uygulamıştır. Böylece Musul Sorunu'nda Türkiye lehine bir değişiklik yapmayı düşünmüş olmalıdır.

---

¹² Mesut Aydın, *Türkiye ve Irak Hüdudü Meselesi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 21-22. Bu arada Diyarbakır'dan 2 Ağustos 1921 tarihli bir telgraf gelmiştir. Bu telgrafta Deyr-i Zor kumandanı Hacim Paşa'ya gelen Arapça mektubun son fıkrasında "Mustafa Kemal Paşa ile müdrük olan rüfekası Fransızlarla uyuştular. Osmanlılar, Arap memleketleriyle meşgul olmayı fikirlerinden çıkarmışlardır. Çünkü Arap memleketlerinde bir emelleri kalmamıştır. Bunların aksa-yı emelleri şarka doğru ilerlemek ve Kafkasya'ya doğru gitmektir" kaydı vardır. *ATASE*. K. 1169, G.14, B.14-1. Bu mektup İngilizlerin siyasi oyunlarını göstermesi bakımından ilginçtir. Çünkü halkla barışamayan bu devlet başka yollar arayışına girmiştir.

¹³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, s. 24.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, bir diğer Amerikan gazetesi *Chicago Tribune* muhabiri John Clayton ile yaptığı ve 27 Eylül 1922'de yayınlanan söyleşisinde muhabirin, “ekselans, uluslararası siyasete petrol sorununun önemini bilen herkes, İngiltere'nin büyük petrol kaynaklarına girişi güvence altına almak zorunda olduğunu, aksi takdirde büyük devlet olarak varlığının sona ereceğini anlar. Bu yüzden Mezopotamya'daki petrol kaynakları sorununun, İstanbul sorunundan, hatta belki boğazlar sorunundan bile daha büyük bir önem taşıdığını düşünüyorum. İngiltere'nin Mezopotamya'daki petrol kaynaklarına girişi güvence altına almak çabaları konusunda Türk Ulusal Hükümetinin tutumunu açıklamak ister misiniz?” şeklinde açıklamalı uzun sorusuna karşı Mustafa Kemal¹⁴, Musul'un Misâk-ı Milli sınırları içinde olduğunu belirterek, bu bölgedeki petrolün işletilmesinin mutlaka o topraklara sahip olmayı gerektirmediğine dikkat çekmiştir. Petrolün, A.B.D gibi, Türkiye üzerinde siyasal emelleri bulunmayan bir devlet tarafından işletilebileceğini, tutumunu değiştirmesi durumunda İngiltere'nin de bu kapsamda değerlendirilebileceğini vurgulamıştır.¹⁵

O dönemde Musul'dan farklı mesajlar gelmektedir. Zira Diyarbakır'dan 2 Ağustos 1921 tarihinde gelen bir mesajda Musul'dan gelen Musullu Seyyid Mahmud Ali'nin ifadesine göre İngilizler Musul'u boşaltmaya başlamışlardır. Yalnız siyasî sorumlu ile bir miktar İngiliz askeri kalmıştır.¹⁶ Bu şartlar altında Sömürgeler Bakanı Winston Churchill de, içinde bulunan durumu 12 Eylül 1922 günü şu şekilde değerlendirmiştir; “Çanakkale'deki birliklerimiz gelecek on gün içerisinde Kemal'in saldırısına uğrayabilir. Bunun sonucu, İngiltere ve Ankara'nın savaş durumuna gelmesidir. Savaş durumu biraz uzarsa Kemalist birlikler şüphesiz Musul'a yürüyecektir. Bu durumda kaybedilecek toprakları askeri bir operasyonla değil fakat barış konferansında geri almalıyız.”¹⁷ Kısacası, İngiliz politikacısı, Musul'u savaş alanında kaybetse bile barış masasında geri almaya kararlıdır.

8 Kasım 1922 tarihinde Bağdat'taki Yüksek Komiser Sir Percy Cox'a gönderilen telgrafta da belirtildiği üzere, ancak çok daha önemli bir amaca

¹⁴ Karl Radek, “Petrol Işığında Boğazlar Sorunu”, *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Der. Doğu Perinçek, Çev. Fatma Artunkal, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s. 64.

¹⁵ İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 228.

¹⁶ ATASE K. 1169, G. 14, B. 14-1.

¹⁷ Hikmet Ulugbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara, 1995, s. 179.

ulaşılabilmesi söz konusu olduğunda Musul'un Türkiye'ye bırakılması düşünülebilecektir.¹⁸

Ancak Mustafa Kemal de Musul'dan vazgeçmeyi düşünmemektedir. Nitekim 13 Ekim 1922'de Amerikan yazarlarından Richard Danin'e verilen ve Figaro gazetesinde yayınlanan fakat Türkiye'de Açıksöz gazetesinde alıntılanan bir demeçte¹⁹, "İstanbul'u almak ve Üsküdar üzerine yürümek istediğinizi temin ediyorlar. İhraz ettiğiniz büyük zaferden (Başkumandanlık Meydan Savaşı) sonra projeleriniz nedir?" şeklinde sorulan soruya Mustafa Kemal, düşüncelerini gayet kesin ve tavizkâr bir tutum almadan ifade etmiştir. "Bütün Türk toprakları kurtulmadıkça durmayacağım" dedikten sonra Türk toprakları sözünü de "Avrupa'da, İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya, Asya'da Anadolu, Musul arazisi ve Irak'ın yarısı"²⁰ şeklinde tanımlamıştır.

Mustafa Kemal, Musul'u almak için girişimlerine de başlamıştır. Ankara'dan 1 Şubat 1922 tarihinde Milis Kaymakam rütbesini haiz bulunan Özdemir Bey'e bir talimat göndermiştir. Bu talimatta Elcezire'de Misâk-ı Milli sınırları içinde bulunan Musul vilâyetini istirdat etmesi için faaliyete geçmesinin uygun görüldüğü bildirilmiştir. Ayrıca İngilizlerle görüşmelerin devam etmesinden dolayı Özdemir Bey'in şahsi bir teşebbüse girişiyor gibi hareket etmesini de tembih etmiştir²¹. Öyle ki İngiliz istihbaratı da Mustafa Kemal'in Musul üzerindeki hedeflerini öğrenmiş ve endişe duymuştur. Zira 17 Ekim 1922 tarihli İngiliz gizli raporuna göre, 11 Ekim'de İzmir'den ayrılan bir ajan; Mustafa Kemal'in stratejik planının, hiçbir aksaklık olmadan başarılı olduğunu 26 Ağustos'taki saldırının büyük gizlilik içinde hazırlandığını, hiç güçlük çekmeden Yunan ordusunun yarıldığını, Boğazlara ve Marmara Denizi'ne ulaşan Mustafa Kemal'in planının ise Trakya ile İstanbul'u ele geçirmek; Musul ilini yeniden fethetmek, ikinci amacın ise birinci amaç gerçekleşinceye dek erteleneceğini bildirmektedir.²²

¹⁸ Uluğbay, *age.*, s. 179.

¹⁹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 1.

²⁰ *Atatürk'ün Söyleri ve Demeçleri*, Cilt III, s. 67.

²¹ Suat Akgül, Sahir Uzel, *Musul-Kerkük Harekâtı*, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s. 177-178.

²² Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 280.

Mustafa Kemal'in Lozan ve Sonrasında Musul'a Bakışı

Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasından sonra İtilâf Devletleri, Türkiye'yi bir barış konferansına çağırmışlardır. Böylece Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türk milletinin sürdürdüğü mücadeleyi sonuçlandıracak olan Lozan Barış Konferansı başlamıştır. Bu süreçte de Mustafa Kemal, Musul'u, Türk toprağı olarak görmüş ve Irak'taki İngiliz mandasını tanımamıştır. Nitekim 25 Aralık 1922'de *Le Journal* gazetesi muhabiri Paul Herriot'a Çankaya'da verilen beyanatta, Musul konusundaki kesin ve kararlı aynı zamanda gayet açık olan düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Musul vilâyetinin millî sınırlarımıza dâhil araziden olduğunu defalarca ilân ettik. Lozan'da bugün karşımızda duranlar bunu gayet iyi bilirler. Vatanımızın sınırlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakârlıklara katlandık. Menfaatimize aykırı olmakla beraber barışçı bir üslûpla hareket ettik. Artık millî arazimizden en ufak bir parçasını Türkiye'den koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna kesinlikle olur veremeyiz.”²³ Yine 16 Ocak 1923'te Arifiye'de yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal, Lozan Konferansı'nın devam ettiğini, düşmanların çok çetin olduğunu ve Türkiye'yi bir sömürge hâline getirmeye uğraştıklarını anlatmıştır. Fakat bu hususta Türkiye'nin hayatına kastedecek bir hareket halinde orduların, hukuk-ı müdafaya hazır olduğunu bildirmekten çekinmemiştir. Ardından da barışı arzu ettiğini eklemiştir. Konuşmasını, “Evvela sulhperver olduğumuz için sulhu arzu ediyoruz. Saniyen, mütemadi muharebeler dolayısıyla memleket sulhe, tanzim ve imara çok muhtaçtır. Fakat sulh olmayacak olursa yine mücadeleye devam edecek ve mutlaka memleket için elzem olan neticeyi elde edeceğiz”²⁴ şeklinde tamamlayarak İtilâf devletlerinin tavır karşısında boyun eğmeyeceklerini, istediklerinin ise sadece kendi meşru hukuklarının kabulü olduğunu belirtmiştir. Bu sözler uluslar arası alanda Türkiye'nin kendi duruşunu ortaya koyması bakımından dikkate değer olarak alınması ve bir bakıma aktüel Türk dış politikası için de millî duruşun ne olması gerektiğine dair ifadelerdir.

30 Ocak 1923'te İzmir'de Mustafa Kemal tarafından İzmir basın mensuplarına verilen bir demeçte “Musul vilâyeti Türkiye devletinin millî sınırları içerisinde dir. Buralarını anavatan Türkiye'den koparıp şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyet-i Akvam ile bu meselenin münasebeti yoktur” ifadelerini kullanmıştır²⁵. Bu sözlerle Mustafa Kemal, Musul'un

²³ *Atatürk'ün Söyley ve Demeçleri*, Cilt III, s. 78.

²⁴ *Atatürk'ün Söyley ve Demeçleri*, Cilt II, s. 56-57.

²⁵ *Atatürk'ün Söyley ve Demeçleri*, Cilt III, s. 82.

Türkiye'ye ait olduğunu, Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine başvurmak işinin de konu ile alakasız bulunduğunu anlatmak istemiştir.

Mustafa Kemal, olaylarla ilgili olarak Başbakan Rauf Bey'e 28 Ocak 1923'te bir telgraf göndermiştir. Telgrafta görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

“Bütün yazılanlardan anlaşıldığına göre en önemli nokta İngilizlerin ve Fransızların barış yapmak istememeleri ve belirli olmayan bir zaman için mevcut durumu korumayı ve zaman ile şu andaki duruma alışmamızı temin etmeye çalışmalarıdır. Mesele yalnız Musul sınırının tespitinde özel bir prensip kabul etmekten ibaret bulunsaydı ve diğer meselelerde ciddi ve samimi olsalardı derdim ki mütevazı olalım. Bu noktada İsmet Paşa'nın yeni ve ciddi bir tetkik yapması ve buna göre Bakanlar Kurulu'nun meseleyi görüşmesi son karar verilmeden önce gereklidir.”²⁶

Mustafa Kemal ardından Musul'un verilmesi hâlinde yüzleşilecek zararlarla askerî faaliyete geçildiğinde elde edilecek neticenin çok dikkatle karşılaştırılması gerektiğini söylemiştir. Zira kararın müspet olması durumunda İsmet Paşa gelmeden verilmesi gerektiğini ifade ile İsmet Paşa Ankara'ya geldikten sonra verilecek tek kararın da askerî faaliyete geçmek olduğunu önemle vurgulamıştır. Yine Lozan'da devam eden görüşmeler ve meydana gelen olaylar sonunda Mustafa Kemal, Lozan'daki temsilci heyetinin, hükûmete karşı sorumlu bulunduğunu ve Meclis'in de hükûmete yeni bir yön vermek zorunda olduğunu belirtmiştir. Bu yön çerçevesinde de hükûmetin, temsilci heyetimize özel bir talimat vermesi gerektiğini eklemiştir. Ardından verilecek yönle ilgili görüşünü “Şimdilik Musul Sorunu'nun ertelenmesinden söz etmemek üzere ve fakat idarî, siyasi, malî, iktisadî ve diğer konularda millet ve memleketin haklarını ve istiklâlini tam ve güvenilir bir şekilde elde etmek ve düşmandan kurtarılmış olan topraklarımızın kesin olarak boşaltılmasını şart koşturmak esastır.”²⁷ şeklinde ifade etmiştir. Bu görüş bir önceki ifadesini teyit etmektedir. Yani İtilâf Devletleri diğer meselelerde samimi olsaydı Mustafa Kemal de Musul konusunda o an için farklı düşünebilirdi. Fakat düşünmemiştir.

İtilâf Devletlerinin geri adım atmamaları, Türkiye'nin de kendi ilkelerinden taviz vermemesi üzerine Lozan Konferansı'nın kesintiye uğraması gündeme

²⁶ Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923)*, Cilt. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 457. Mustafa Kemal, Musul'un İngilizler için önemini şöyle özetlemiştir: “Musul, İngilizler için, Kürdistan'a en yakın bölge olarak çok önemlidir. İngilizler, Musul'u belirli bir takım amaçlar için ellerinde bulundurmak isterler. Çünkü Musul, Sovyetler Birliği'ne, İran'a en yakın bir yol. Türkiye'ye baskı yapmak için en uygun bölgedir.” Sibel Turan, *Türkiye'nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992, s. 101.

²⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, Bugünkü Dille Yayına Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 488.

gelmiştir. Bu ihtimal karşısında Musul Sorunu'nu değerlendiren Mustafa Kemal, "hukukumuzu muhafaza ve temin için kudretimiz de vardır, kuvvetimiz de kâfidir" sözleriyle gerektiğinde savaşarak Musul'un alınabileceğini sinyalini vermiştir.²⁸

Mustafa Kemal, 2 Şubat 1923, Lozan görüşmelerinin kesilmesinden iki gün önce İzmir'de yaptığı bir konuşmasında Misak-ı Milli ve Musul ile ilgili olarak "bugünkü millî hududumuz dâhilinde bulunan memleketimizin kısımlarını bize vermek istemiyorlar. Meselâ Musul ve Musul'un güneyindeki kıtayı bizim elimizden, ana yurdumuzdan zorla almak istiyorlar." demiştir.²⁹ Mustafa Kemal Paşa'ya göre, İtilâf Devletleri henüz Türkiye'nin ve Türkiye halkının mevcudiyetinin ve inkişafının katıyen zorunlu gördüğü şartları kabul ve tasdik edici bir zihniyete gelmemişlerdir. Oysa Türkiye'nin istediği tam bağımsızlığını temin edecek bir barış olmuştur.³⁰ Bu şartlar altında 4 Şubat 1923'te Lozan Konferansı görüşmelerine ara verilmiştir.

Ara dönemde Mustafa Kemal, Musul konusunun çözümü noktasına farklı bir açıdan bakmaya başlamıştır. Zira TBMM'nin 27 Şubat 1923 Salı oturumunda Musul ile ilgili olarak şöyle konuşmuştur:

"Yapılacak noktalar: Musul vilâyeti meselesinin hâlini, bir sene zarfında İngilizlerle Türkiye'nin karşı karşıya geçerek intaç etmesine talik etmektir. En mühim mesele bu olarak geliyor. Buna muvafakat ettiğimizde zarar mı vardır? Kaideten şimdilik fayda mı vardır. Buna muvafakar etmezsek ne yapmağa mecburuz? Bugün suhuletle hepimiz anlayabiliriz ki, Musul'u vermekte ısrar edersek muharebeye dâhil oluruz. Binaenaleyh Musul meselesini bir seneye kadar halletmek üzere talik edip sulha geçmek ve muharebeyi kabul etmemek mümkün müdür, kabil midir ve faydalı mıdır? Fakat lüzum görürseniz bugünden Musul meselesini müspet veya menfi bir surette hallederiz. Menfaatimiz bunu iktiza ediyor, diye buna karar verirsiniz. Bilakis Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihsalı için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğiniz vakit bu meselede karşınızda yalnız İngiliz değil, Fransız,

²⁸ Yılmaz Altuğ, "Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt IV, Sayı 11, Mart 1988, Ankara, s. 419.

²⁹ Haldun Eroğlu, "Tarihten Günümüze Irak ve Türkiye", *Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 92.

³⁰ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 373.

İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığınız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız ve yalnız olarak İngilizlerle karşılaşacağız. Musul meselesini bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız? Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Tahlil etmiş olursanız Musul'dan sarf-ı nazar etmiş olmuyoruz. Tahlil ederseniz hudud-u milliyemiz dâhilinden bir şey bırakmış olmuyorsunuz. Belki daha kuvvetli bir mevkie geçiyorsunuz. Yani bir sene sonra harp ile geçeceğine, sulh ile geçsin, o hedefe daha iyi hazırlanıyoruz. Arz ettiğim budur.³¹

Mustafa Kemal'in bu değerlendirmesi, gerçekçiliğinin yeni bir örneği olmuştur. Türkiye, İngiltere'nin hayatı çıkarının söz konusu olduğu bir bölge için, Millî Mücadele'nin henüz bittiği bir sırada yeni bir savaşa girmekle, bütün elde edilenleri bir anda tehlikeye atamazdı. Başka bir takım ülkeler de, salt Musul sorununda İngiltere'yi desteklemek için değil; fakat her biri kendi çıkarı için Türkiye'ye karşı harekete geçebilirdi. Örneğin, Lozan görüşmeleri sırasında Yunanistan temsilcisi Venizelos, Türkiye'nin Musul için kuvvet kullanmasını kışkırtarak, Türk kuvvetlerinin Trakya'dan güneye alınmasını sağlamayı ve böylece Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı yeniden ele geçirebileceğini düşünmüştür.³² Bununla birlikte İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un, 2 Mart'ta Lord Curzon'a bildirdiğine göre, malî yılın başlaması dolayısıyla, Mustafa Kemal, TBMM'nin 1 Mart 1923 tarihli oturumunda uzun bir konuşma yapmıştır. Kemal'in konuşması ihtiyatlı, ama Rumbold'a bakılacak olursa, barışçı değildir; hatta kimi pasajlarda tehdit edici bir eda vardır³³. Bu istihbarata göre de Mustafa Kemal, Musul konusunda simdilik geri adım atmaya düşünmüş, fakat Musul'dan asla vazgeçmemiştir.

Bu şartlar altında Türkiye'nin o anki durumu itibarıyla yeni bir savaşa girmesi söz konusu değildir. Mustafa Kemal de şu veya bu sebepler için milleti savaşa sürüklemek taraftarı olmamıştır. Ona göre savaş zarurî ve hayatî olmalıdır. Bu bağlamda hakikî düşüncesini "milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lâkin hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir"³⁴ sözleriyle

³¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 1317-1318.

³² Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 287-288.

³³ Sonyel, *age.*, s. 318-319.

³⁴ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, s. 128.

açıklamıştır: Bu kanaati doğrultusunda Mustafa Kemal, gelinen noktada Musul Sorunu'nun çözümlenmesini ileriki bir tarihe ertelemeyi düşünmüştür. Nitekim 6 Mart tarihli meclis oturumunda “bendenizce meselenin her noktası anlaşıldıktan sonra yeni verilecek olan yönde bizim için çok mühim ve hayati olan Musul meselesinin geçici olarak sonraya bırakılmasını söz konusu etmeden görüşmelere devam etmek”³⁵ şeklinde görüşünü açıklamıştır. Ancak barış konferansında şartların zorlanması durumunda Musul meselesinin geçici olarak sonraya bırakılmasının kabul edileceğini belirtmiştir.

15 Mart 1923 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporunun bildirdiğine göre, Mart ayı başlarında, Mustafa Kemal'in, son günlerde, Musul sorununda inatçı bir tutum izleyen kimi milletvekillerine, Musul'un Türkler için hiç yararlı olmayacağını, hiçbir karşılık vermeden devletin gelirini kemiren bir il olduğunu, askerî güce başvurarak Musul'u almaktan hiçbir kazanç sağlanmayacağını söylemiştir. Devamla üç dört yıl içinde yalnız Musul değil, tüm Irak, Basra, Arabistan, Suriye ve belki öteki İslâm ülkelerinin Türk hegemonyasına girebileceklerini, bunun İslâm Birliği projesi yoluyla yapılacağını ve bu projenin başarı şansının büyük olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Bu rapor da belli ki 27 Şubat 1923 tarihli gizli oturum konuşmalarının İngiliz istihbaratınca biraz farklı olarak elde edildiğini göstermiştir. Ancak istihbaratta da belirtildiği üzere esas nokta Mustafa Kemal'in Musul'dan vazgeçmemesi, sadece geçici olarak üzerinde durulmasının bırakılması düşüncesidir.

Nihayet Lozan Antlaşması'nda Irak'la sınır saptanamamış ve bu sınırın, işbu antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça çözümlenmesine karar verilmiştir. Öngörülen süre içinde iki hükümet arasında bir anlaşmaya varılmazsa, anlaşmazlığın Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürüleceği de belirtilmiştir. Baskın Oran'a göre bu hüküm, Musul'un İngiltere'ye bırakılması anlamına gelmiştir. Çünkü öngörülen 9 aylık süre içinde Türkiye'yi oyalayacak bir İngiltere'nin, konuyu kesin egemen bulunduğu Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürüp istediği kararı çıkartması doğaldır. Bu nedenle, Musul'un Irak'a (İngiltere'ye) bırakılması aslında 1926'da değil, 1923 Lozan'da olmuştur. Bu konuda Mustafa Kemal ile İsmet Paşa büyük olasılıkla farklı düşünüyorlardı ama Mustafa Kemal, petrol yüzünden alamayacağı için, üstelik savaş daha bitmemişken, Musul yüzünden İngiltere'yle çatışmaya gitmeyeceğini daha konferans bitmeden gazetecilerle yaptığı Ocak 1923 İzmit basın toplantısında (yazılmamak kaydıyla) “Her şey oldu bitti, Musul

³⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları; Cilt IV, s. 174.

³⁶ Sonyel, *age.*, s. 321-322.

için harbe devam makul bir şey midir” sorusuyla belirtmiştir:³⁷. Burada Oran’ın ifade ettiği yazılmamak kaydıyla söylenen sözler, kayıtlara geçmiştir. Üstelik Mustafa Kemal, bu sözün devamında “..demek istiyorum ki, Musul’u harben almak gayr-i mümkün müdür? Musul’u almak gayet kolaydır ve o cephedeki kuvvetlerimiz tamamıyla hazır ve harekâta amadedir³⁸ de cümlelerini de sarfetmiştir. Yani Mustafa Kemal, Musul’u hep aklında tutmuş, şartların zorlamasıyla geçici olarak sorunu ertelemeyi düşünmüştür.

3 Mayıs 1924 tarihli İngiliz istihbarat raporunda Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa’nın, Türkiye’nin gelecekteki dış politika eğilimleri ve ikili görüşmelerde izleyeceği yol hakkında seçilmiş bir grup gazeteciye, gizli bir bildiri verdikleri belirtilmiş, bildirideki saptamalar şöyle sıralanmıştır: Musul sorunu aşıldıktan sonra, İngiltere ile dostluğu temel alan Batı yanlısı bir dış politika izlenecektir. Bunun için Musul sorununun silaha başvurulmadan barışçı-diplomatik yollarla çözülmesi gereklidir. Türk tarafı görüşmeleri, vilâyetin tümünü isteyerek açacak, ama sonuna dek direnmesine karşın bunda sonuç alınamayacağını anlarsa, istemlerini aşama aşama azaltacaktır³⁹. Bu rapora göre de Mustafa Kemal, Musul’u istemiş fakat Türkiye’nin içinde bulunduğu şartları göz önüne alarak öncelikle sorunu barışçı yollarla çözümlenmeyi düşünmüştür. Başka bir deyişle Türkiye, diplomatik çözüm arayışı politikasını kabullenmiştir⁴⁰.

Millî Mücadele’nin lider kadrosundan olan Kazım Karabekir de, *Kürt Meselesi* başlıklı anı inceleme niteliğindeki eserinde Haliç Konferansı ve Musul konusunda Mustafa Kemal Atatürk ile arasında geçen bir olayı şöyle nakletmektedir:

“Gazi dedi ki: Musul hakkında Haliç Konferansı’nda Fethi Bey, siyaset yolu ile başarılı olamadı. Sıra Karabekir’e geldi. O, bu meseleyi asker kuvvetiyle başaracaktır demesi üzerine ben, İngilizlere harp açmak, felâketli bir iş olur. Yunanistan’ın yapamadığını bu sefer İtalyanlara teklif edebileceklerini hesaba katarak İzmir Harp oyununda tehlikeli belirttiğiniz halde, şimdi böyle bir istilaya kendimizin sebebiyet vermesi doğru olur mu? Bugün İstiklâl Harbi zamanından da zayıf bir halde olduğumuzu iddia edebilirim. Herhangi bir başarısızlığın, bilhassa Kürtlük muntkasındaki akisleri pek zararlı olabilir dedim. Ardından benim gazi ve müşirliğimden bahseden albümü bana göstermekten bir maksadı da galiba beni Musul

³⁷ Baskın Oran, “Lozan Barış Antlaşması”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 223-225.

³⁸ Anı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 45.

³⁹ Şerif Kaymaz, *age.*, s. 348.

⁴⁰ Türkes, *agm.*, 131.

hareketini yapmaya istahlandırmaktır. Buna kıymet vermediğimi görünce, işi kısa keserek dedi ki: Sen bu işleri İsmet ve Fevzi Paşalarla görüşürsün. Haydi, artık salona inelim.”⁴¹

Karabekir’in de belirttiği gibi Mustafa Kemal, Musul konusunda ısrarını hâlâ sürdürmüştür. Fakat Türkiye’nin Millî Mücadele zamanından daha zayıf olduğunu söylemesi de savaştan ziyade barış yolu ile meselenin çözümlenmeye çalışılmasının daha doğru olduğunu ortaya koymuştur.

29 Eylül 1925 tarihli *Tan* gazetesinde “Mustafa Kemal’in Beyanatu” başlığı altında bir mülakat yayınlanmıştır. Reynoldes’un özel muhabirine göre Türk Reis-i Cumhuriyet’inin, “Musul Türk’tür, bu olayı hiçbir şey değiştiremez. Bize insaf ile davranılmış ve bilhassa Musul halkının oyuna başvurulmuş olsaydı Cemiyet-i Akvam’ın hakemliğine tâbi olmayı kabul ederdik. Cemiyet-i Akvam adaletin kefilisi olduğunu iddia ettiği prensiplerini bizim zararımıza ihlâl ettiğinden, kendimizi her türlü zorlamadan bağımsız kabul ediyoruz. Biz zengin değiliz lakin ordumuz hazırdır ve morali çok yüksektir. Eğer bize meydan okunursa karşılık vereceğimizden emin olunuz” dediği belirtilmiştir.⁴² Ancak bu yazı asıl ve esastan yoksun olduğu gerekçesi ile Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti tarafından resmen yalanlanmıştır.

Uluslar arası arenada yalnızlığa mahkûm olan Türkiye, Milletler Cemiyeti safhalarında Musul’un Türkiye’den ayrılmasına razı olmak zorunda kalmıştır. Bu noktada Mustafa Kemal, “Efendiler, Cumhuriyetin siyaset-i hariciyede veçhesi, müstakimane ve halisane olarak sulhun ve muahedatın muhafazasına müteveccihdir. Münasebatı tevsi, müteakabilen hukuka riayet ve hukuka tarzı riayette müteakabiliyet hattı hareketimizdir. Muahedelerin mevkiî meriyete vazından sonra Cemiyet-i Akvam’a, Türkiye Cumhuriyeti’nin de duhulü derpiş olunacak bir noktadır. Biz, cemiyet-i Akvam’ın, kavilere vasıta-i tahakküm olmayarak, milletler arasında ahenk ve muvazeneti temin, ihtilafları, hak ve adalet dairesinde tetkik ve halle medar olacak bir müessesese halinde tecelli ve inkişaf etmesini temenni ediyoruz.”⁴³ sözleriyle Milletler Cemiyeti’ne güven duymak istediğini belirtmiştir.

Musul’a askerî operasyon düzenlemek, ateşkes ile elde edilen kazanımları tehlikeye atmak ve dünya kamuoyunun gözünde saldırgan durumuna düşmek

⁴¹ Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 142–143.

⁴² İlhan Yerlikaya, “Yabancı Başında (1925) Musul Kerkük Sorunu”, *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı 39, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s. 29.

⁴³ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt I, s. 350.

demektir. Mustafa Kemal Paşa, ülkesini böylesine tehlikeli bir serüvene sürüklemeyecek denli sağduyulu bir insandır⁴⁴. Yine Mustafa Kemal, Sovyet Büyükelçisi Aralov'a Eylül 1922'deki Çanakkale Bunalımı sırasında, "Ankara, Doğu Trakya'yı alabilir ve ordularını oraya geçirebilirdi. Fakat bu durumda Türkiye belirsiz bir süre için Avrupa ile savaş halinde kalmış olacaktı. Ordü, düşmanın elinde tuttuğu boğazlarla Anadolu'dan ayrılmış bulunacaktı. Anadolu'yu ordusuz bırakmak da doğru olmazdı. Manevralarımızla Fransa ve İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz. Bu durumda onları birleştirdik."⁴⁵ demiştir. Bu suretle birkaç cephede savaşmanın yüksek risk taşıdığını belirtmeye çalışan Mustafa Kemal'in Musul vilâyeti konusunda izlediği siyaset, düşman cephesinde bir dayanışmayı engellemek siyaseti şekline dönüşmeye başlamıştır. Bununla birlikte Musul'u Türkiye'ye dâhil etmek düşüncesi son ana kadar değişmemiştir. Yine de Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin kararından sonra Musul'u kuvvet yolu ile geri almak teşebbüsünde bulunmamıştır. Çünkü böyle bir teşebbüse girişmek Büyük Güçlere Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için yeni bir fırsat verecekti. Öte yandan, savaştan yorgun ve bitkin çıkan Türkiye devrim ve kalkınma hareketlerine girişmişti. Yeni bir savaş Türkiye'deki bu çalışmaları süresiz olarak geriye bırakabilecekti⁴⁶. Yine Chester projesi ile ABD'nin devreye sokulması şeklindeki diplomatik girişim de Ankara hükümetinin lehine dönüşmemiştir. Spekülatif olmakla birlikte, Ankara'nın şu noktayı hesaba katıldığını varsaymak mümkündür. Musul'un Türkiye sınırları içinde kalması durumunda, İngiltere desteğinde bu bölgede bir Kürt devleti kurulması politikası tekrar gündeme getirilebilirdi ki, bu, Türkiye için süreklilik arz eden bir istikrarsızlık kaynağı olabilirdi. Hızlı bir şekilde dış ilişkilerinde normalleşme sürecini başlatmak isteyen Ankara için, bu, istendik bir durum olamazdı. Bu nedenlerden dolayı, Ankara, Musul sorununu önce erteleme ve mümkün olduğunca diplomatik yoldan çözüme stratejisini nihâf olarak seçmiştir. Sorun, Lozan'da ertelenmiş, daha sonra Milletler Cemiyeti'ne intikal etmiş fakat sonuçta Musul Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Musul konusunda tercih edilen taktiksel ricat fiilî ricata dönüşmüştür⁴⁷.

Sonuç

⁴⁴ Şerif Kaymaz, *age.*, s. 306.

⁴⁵ Mahir Kaynak, Emin Gürses, *Büyük Orta Doğu Projesi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005, s. 124.

⁴⁶ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 73.

⁴⁷ Türkes, *agm.*, s. 131-132.

1911 Trablusgarp Savaşı'ndan 1922'de Başkomutanlık Meydan Savaşı'na kadar geçen 11 yıllık sürede durmadan savaşan Türk milleti, dayanma sınırının son haddine ulaşmıştır. Ulaşılan bu noktada barış gündeme gelmiş ve Lozan Konferansı başlamıştır. Konferans süresince Büyük Devletler, Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubu olarak görmüş ve bütün meselelere bu bakış açısıyla yaklaşmışlardır. Bu durum Türkiye'yi içinden çıkılmaz zor bir duruma sokmuştur. Aynı zamanda uluslar arası arenada yalnız kalmıştır. Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı bu diplomatik zorluk, görüşülen meselelerde bazı tavizler vermesini gerektirmiştir. Bu sebeple Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmesine ve her fırsatta mutlaka alınacağını belirtilmesine karşın Musul sorununda Türkiye tutumunu değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu suretle Türkiye'nin barışa daha fazla ihtiyacı olduğuna kanaat getirerek Musul'dan fedakârlık etmiştir. Ancak önemle vurgulanması gerekir ki bu taviz verilirken Mustafa Kemal, Musul'u tamamen terk etmeyi düşünmemiştir. Milli Mücadele yıllarında uyguladığı sistemi yani bekleyerek, zamanı geldikçe ve aşama aşama harekete geçmeyi Musul konusunda da uygulamıştır. Bununla birlikte Lozan'da verilen diğer tavizler zamanla Türkiye lehine çözüme kavuşturulmuş, Mustafa Kemal'in yakalandığı ölümcül hastalık Musul konusunda düşüncelerini gerçekleştirmesine imkân vermemiştir.

Kaynaklar

- AKGÜL, Suat, Sahir Uzel (2001). *Musul-Kerkük Harekâtı*, Berikan Yayınları, Ankara.
- ALTUĞ, Yılmaz (1988). *Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt IV, Sayı 11, Mart, 417-435.
- Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi [ATASE, Ankara] Klasör № 15, Gömlek № 38; Klasör № 1169, Gömlek № 14.*
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (2000). *Nutuk (1919-1927)* Bugünkü Dille Yay.Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923* (1994). Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (1997). 3 Cilt, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Mesut (2001). *Türkiye ve Irak Hududu Meselesi*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara.
- BUDAK, Mustafa (2002). *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, Küre Yayınları, İstanbul.
- EROĞLU, Haldun (2005). Tarihten Günümüze Irak ve Türkiye, 9. *Askerî Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 83-96.

- GÖNLÜBOĞ, Mehmet, Cem Sar (1997). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- İNAN, Arı (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- JAESCHKE, Gotthard (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARABEKİR, Kazım (1995). *Kürt Meselesi*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
- KAYMAZ, İhsan Şerif (2003). *Musul Sorunu*, Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme, Otopsi Yayınları, İstanbul.
- KAYNAK, Mahir, Emin Gürses (2005). *Büyük Orta Doğu Projesi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KOCATÜRK, Utkan (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ORAN, Baskın (2002). Lozan Barış Antlaşması, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 215-238.
- RADEK, Karl (1998). *Petrol Işığında Boğazlar Sorunu, Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Der. Doğu Perinçek, Çev. Fatma Artunkal, Kaynak Yayınları, İstanbul, 63-71.
- SABİS, Ali İhsan (1991). *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Cilt IV, Nehir Yayınları, İstanbul.
- SONYEL, Salahi Ramadan (1995). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ŞİMŞİR, Bilal N. (1990). *Lozan Telgrafları (1922-1923)*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TURAN, Sibel (1992). *Türkiye'nin Coğrafi Konumunun Dış Politikasına Etkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TEZER, Şükrü (1999). *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- TÜRKEŞ, Mustafa (1998). Atatürk Döneminde Türkiye'nin Bölgesel Dış Politikaları (1923-1938), *Atatürkçülük ve Modern Türkiye*, Uluslar arası Konferans, 22-23 Ekim 1998, Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 129-142.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları* (1985). Cilt 3, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ULUĞBAY, Hikmet (1995). *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara.

YERLİKAYA, İlhan (1995). Yabancı Basında (1925) Musul Kerkük Sorunu, *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı 39, Ağustos, 12-66, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.